

Současné možnosti využití magnetické rezonance v diagnostice normotenzního hydrocefalu

Current Possibilities of the Use of Magnetic Resonance in the Diagnosis of Normal Pressure Hydrocephalus

Souhrn

Normotenzní hydrocefalus, především idiopatický, je choroba osob vyššího věku, jejíž diagnostika je stále předmětem odborného výzkumu a diskuzí. Jako perspektivní se jeví v této oblasti vyšetření magnetickou rezonancí mozku. V přehledu uvádíme metody magnetické rezonance využitelné v diagnostice normotenzního hydrocefalu. Zabýváme se jak vyšetřením standardní magnetickou rezonancí, která zobrazuje mozkový parenchym morfologicky, tak i modalitami, které poskytují cenné informace o funkčním stavu mozkové tkáně. Ačkoliv je výzkum v této oblasti slibný, stále se nedaří identifikovat optimální modalitu vyšetření a magnetická rezonance prozatím zůstává metodou komplementární a nemůže v současnosti nahradit prováděné likvorodynamické testování.

Abstract

Normal pressure hydrocephalus, especially idiopathic, is a disease of older age. Diagnosis of this disease is still a topic of scientific research and discussions. Magnetic resonance imaging of the brain seems to be a perspective diagnostic tool. In our review, we present modalities of magnetic resonance imaging of the brain that can be useful in the diagnostic algorithm of normal pressure hydrocephalus. We present both, conventional magnetic resonance imaging that shows the morphology of brain parenchyma, as well as modalities that provide valuable information about the functional parameters of the brain tissue. Although research in this area is promising, the optimal modality of magnetic resonance imaging of the brain has not been identified yet. Therefore, magnetic resonance imaging continues to be used as a complementary method and cannot fully replace the liquorodynamic tests.

Použité zkratky

ADC	kvocient zjevné difuze (Apparent Diffusion Coefficient)	MD	průměrná difuzivita (Mean Diffusivity)
BD	Binswangerova nemoc (Binswanger's Disease)	MR	magnetická rezonance (Magnetic Resonance)
Cho	cholin	NAA	N-acetylaspartát
Cr	kreatin (creatin)	NPH	normotenzní hydrocefalus (Normal Pressure Hydrocephalus)
CSF	mozkomíšni mok (CerebroSpinal Fluid)	PC-MRI	metoda fázového kontrastu magnetické rezonance (Phase Contrast Magnetic Resonance Imaging)
CT	výpočetní tomografie (Computed Tomography)	PWI	perfuzně vážený obraz (Perfusion Weighted Imaging)
DTI	zobrazení difuzních tenzorů (Diffusion Tensor Imaging)	rCBV	relativní objem krve v mozku (relative Cerebral Blood Volume)
DTPA	diethylentriaminpentaacetát	ROI	oblast zájmu (Region Of Interest)
DWI	difuzně vážený obraz (Diffusion Weighted Imaging)	Tna	celkový N-acetylaspartát (Total N-acetylaspartate)
FA	frakční anizotropie (Fractional Anisotropy)		

Podpořeno grantem IGA MZ ČR NT14448-3/2013.

Autoři deklarují, že v souvislosti s předmětem studie nemají žádné komerční zájmy. The authors declare they have no potential conflicts of interest concerning drugs, products, or services used in the study.

Redakční rada potvrzuje, že rukopis práce splnil ICMJE kritéria pro publikace zasílané do biomedicínských časopisů.

The Editorial Board declares that the manuscript met the ICMJE "uniform requirements" for biomedical papers.

T. Radovnický¹, M. Nováková², M. Derner², P. Vachata¹, M. Sameš¹

¹ Neurochirurgická klinika Univerzity J. E. Purkyně a Krajská zdravotní a. s., Masarykova nemocnice v Ústí nad Labem, o. z.

² Radiologické oddělení, Krajská zdravotní a. s., Masarykova nemocnice v Ústí nad Labem, o. z.

MUDr. Tomáš Radovnický
Neurochirurgická klinika
Univerzity J. E. Purkyně
a Krajská zdravotní a. s.
Masarykova nemocnice v Ústí nad Labem, o. z.
Sociální péče 3316/12A
401 13 Ústí nad Labem
e-mail: tomas.radovnický@kzcr.eu

Přijato k recenzi: 7. 2. 2013

Přijato do tisku: 18. 2. 2013

Klíčová slova

normotenzní hydrocefalus – poruchy chůze – demence – inkontinence – magnetická rezonance mozku

Key words

normal pressure hydrocephalus – gait disturbances – dementia – incontinence – magnetic resonance imaging of the brain

Úvod

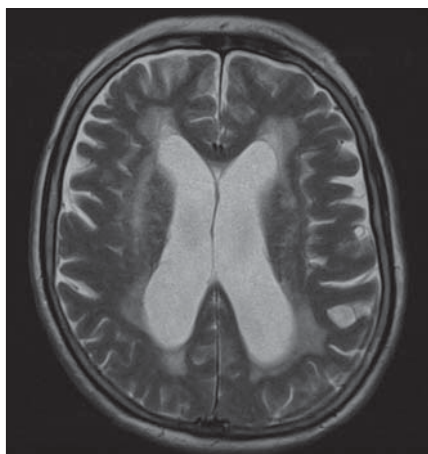
Normotenzní hydrocefalus (NPH), především idiopatický, je choroba vyššího věku, která významným způsobem zhoršuje kvalitu života a zvyšuje závislost pacientů na rodině či na ústavní péči. NPH proto představuje závažný zdravotnický, ale i socioekonomický problém. Tato choroba byla popsána poprvé Hakimem a Adamsem již v roce 1965 jako typ komunikujícího hydrocefalu s normálním tlakem mozkomíšního moku [1]. Ačkoliv je tedy známa již několik desítek let, její etiologie a patogenese není dosud objasněna. Pokud se NPH diagnostikuje správně a pacientovi se dostane adekvátní léčby (zkratový výkon), dochází ke zlepšení kvality života [2]. Diagnostika NPH by se měla opírat o typickou klinickou Hakimovu-Adamsovou triádu, tzn. poruchy chůze, kognitivní deficit a sfinkterové poruchy. Další součástí mozaiky diagnostiky NPH je likvorodynamické vyšetřování, nejčastěji lumbální infuzní test či dočasné zavedení zevní lumbální drenáže. Používanou metodou na některých pracovištích je i přímé měření intrakraniálního tlaku zavedeným čidlem [3]. Stěžejní pro diagnostiku NPH jsou i zobrazovací metody. Výpočetní tomografie (CT) a magnetická rezonance mozku (MR) ukáže základní nález při onemocnění NPH, a to dilataci komorového systému. CT je základním vyšetřením pro zobrazení mozkové tkáně a likvorových prostor či perfuze daných oblastí parenchymu. Při vyšetřování CT ale pacienta vystavujeme radiační zátěži a při srovnání s MR má nižší

kontrastní rozlišení. MR vyšetření je oproti tomu nezátěžové a v poslední době se objevují nová programová vybavení pro MR, která v diagnostice NPH poskytují informace nejen o morfologii mozkové tkáně, ale i o funkčních a metabolických vlastnostech mozкового parenchymu. V dalším textu metody používané v diagnostice NPH shrnujeme. Jedná se o vyšetření standardní MR, difúzně a perfúzně vážené MR, zobrazení difúzních tenzorů, volumetrii, metodu fázového kontrastu a MR cisternografie. Vynecháváme přitom technické detaily a metodologii jednotlivých vyšetření, neboť toto sdělení je určeno zejména neurologické a neurochirurgické odborné veřejnosti. Jednotlivé metody jsou řazeny chronologicky dle vzniku.

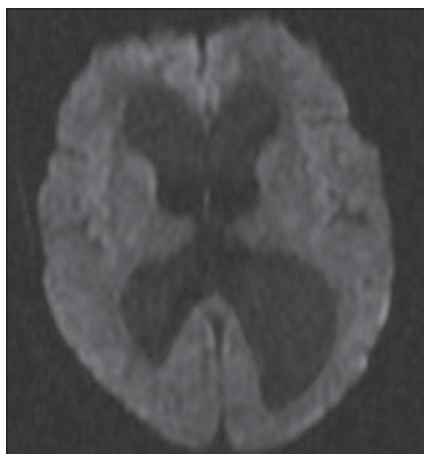
Standardní magnetická rezonance

Standardní MR mozku je základní vyšetření v diagnostice NPH. U všech pacientů by měla být přítomna dilatace komorového systému, která je ve většině studií definována jako Evansův index $> 0,3$. Tento index je poměrem mezi maximální šíří frontálních rohů postranních komor a maximálním vnitřním průměrem lebky [4]. Hattori et al udávají, že pacienti s NPH měli oproti pacientům s jiným typem demencí signifikantně vyšší Evansův index ($0,37 \pm 0,04$) [5]. Vyšší Evansův index je velmi senzitivní, ale málo specifický pro NPH a výše hodnoty Evansova indexu nekoreluje s tíží klinických příznaků a nepředpovídá odpověď pacienta na zkratový výkon. U klinických

responderů se také Evansův index často nevrací zpět k fyziologické hodnotě [6]. Evansův index se může velmi lišit v závislosti na výši axiálního řezu či úhlu zobrazení. Proto by dle Tomy et al mělo být využíváno volumetrické měření objemu komor. Nejvíce podle této práce s volumetrickým měřením koreloval Evansův index měřený 16 mm nad rovinou danou spojnici commisura anterior a posterior [7]. Ambarki et al v práci, která srovnává volumetrické měření objemu komor a hodnotu Evansova indexu, taktéž došli k závěru, že tyto hodnoty spolu nekorelují, a doporučují používat spíše volumetrii [8]. Další měřenou hodnotou je úhel corpus callosum. Ishii et al srovnávali úhel corpus callosum u pacientů s NPH, Alzheimerovou chorobou a u zdravých dobrovolníků. Dle jejich měření byl úhel corpus callosum u NPH pacientů signifikantně menší než u ostatních dvou skupin [9]. V T2 váženém obraze jsou u pacientů s NPH viditelné periventriculární hyperintenzity dané transependymálním prosakem mozkomíšního moku, tedy zvýšením obsahu vody v extracelulárním prostoru (obr. 1). Svůj podíl může mít i glióza a edém periventriculárního parenchymu [10]. V některých studiích je udávána přítomnost periventriculární hyperintenzity na T2 váženém obraze jako pozitivní prediktivní faktor. Toto je pak vysvětleno tím, že u těchto pacientů ještě nedošlo k ustálení hydrocefalu a změny v periventriculární tkáni jsou ještě reverzibilní, proto po provedení zkratu dochází u těchto pacientů k výraznějšímu zlepšení klinického stavu ve srovnání s pacienty bez periventriculárních hyperintenzit [11–14]. Navzdory tomu však senzitivita i specifita periventriculárních hyperintenzit zůstává nízká [15]. Algin et al zjišťovali přítomnost periventriculárních hyperintenzit v T2 váženém obraze u pacientů s NPH, s jinou etiologií demence a u zdravých dobrovolníků. Udávají, že přítomnost tohoto znaku byla častější u nemocných než u dobrovolníků. Avšak signifikantní rozdíl mezi NPH skupinou a skupinou s jinou příčinou demence nebyl nalezen. Taktéž nezjistili rozdíl mezi shunt respondéry a non-respondéry [16].

Obr. 1. T2 vážený obraz MR pacienta s NPH. Hyperintenzity, dané transependymálním prosakem likvoru, jsou viditelné zejména při frontálních a okcipitálních rozích postranních komor.

Obr. 2. Kontrastní rozlišení MR DWI není optimální, nicméně po softwarové analýze tato modalita poskytne informace o difúzních parametrech daných oblastí mozkové tkáně.

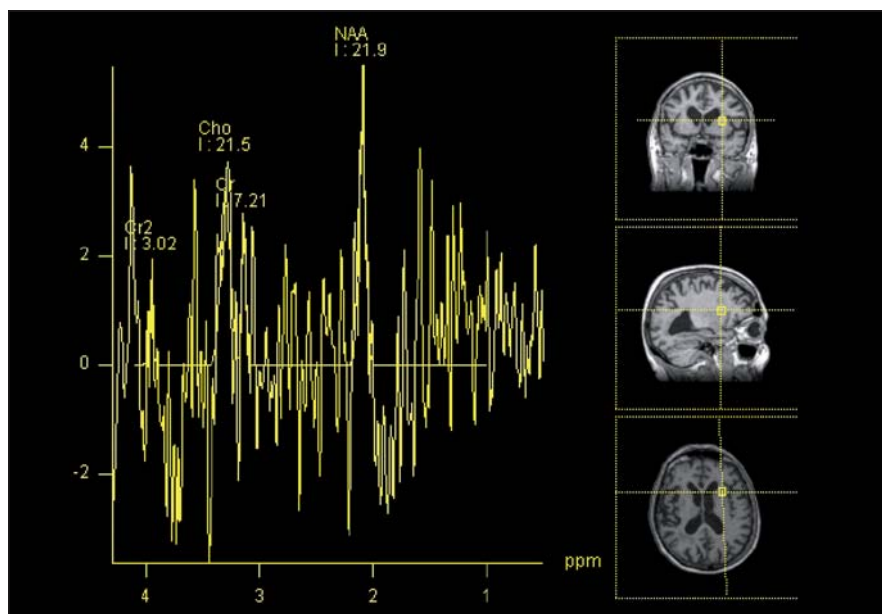
Difúzně vážená magnetická rezonance

Difúzně vážená MR mozku (MR DWI) je modalita vyšetření MR, která je založena na difúzivitě (obr. 2). Sledovaná hodnota je ADC (kvocient zjevné difuze), jež vyja-

dříve difuzivitu vody v mozkové tkáni bez ohledu na směrovou závislost difuze [17]. Teoretickým základem pro vyšetřování ADC je předpoklad, že při NPH dochází k přestupu vody transependymálně, čímž se mění vlastnosti periventrikulární mozkové tkáně. Při zaměření ROI (oblast zájmu) periventrikulárně do míst transependymálního prosaku by tedy měla být hodnota ADC u pacientů s NPH vyšší než u zdravých jedinců vzhledem k vyšší koncentraci vody. Pokud je hodnota ADC vyšší než $7,56 \times 10^{-4} \text{ mm}^2/\text{s}$, transependymální prosak likvoru je potvrzen [18–20]. Ng et al popisují u všech pacientů s NPH v jejich souboru periventrikulárně (při frontálních a okcipitálních rozích postranních komor) zvýšený ADC, který po provedení zkratu klesá, což koreluje se zlepšením klinického stavu pacientů. Věřící, že za symptomy NPH je spíše odpovědná akumulace vody v mozkovém parenchymu než ventrikulomegalie. Dále popisují, že pokud se opět hodnota ADC po provedení zkratu zvýší, jedná se o citlivý ukazatel malfunkce shuntu [17].

Tullberg et al se zaměřili na hodnoty ADC u pacientů s Binswangerovou nemocí (BD), NPH a u kontrolní skupiny v periventrikulární bílé hmotě a v hluboké bílé hmotě frontálního a okcipitálního laloku. Dle jejich výsledků měli pacienti s BD v daných oblastech mozku vyšší hodnoty ADC než pacienti s NPH. Shunt respondéři měli přitom srovnatelné hodnoty ADC s kontrolní skupinou zdravých dobrovolníků. Vyšší hodnota ADC u pacientů s BD tedy může být spojena se ztrátou axonální integrity a ireverzibilními změnami. Nezvýšené hodnoty ADC tak u NPH pacientů mohou znamenat reverzibilní lézi. Metoda měření ADC by tedy mohla významně přispět k odlišení shunt respondérů a non-respondérů. Tullberg et al také prokázali, že vyšší hodnota ADC ve frontální periventrikulární hmotě byla spojena se závažnějšími poruchami v kognitivní sféře jak u pacientů s BD, tak i u pacientů s NPH [21].

MR DWI je podobně jako MR DTI (zobrazování difuzních tenzorů) založena na sledování difuzních parametrů. Jedná se o perspektivní metodu v odlišení respondérů a non-respondérů. Zvýšená hodnota ADC značí však již ireverzibilní lézi, proto je pro záchyt respondérů nedostatečně senzitivní a vhodná je kombinace s jinou modalitou MR (např. DTI).

Obr. 3. MR spektroskopie u pacienta s NPH.

Metoda umožní analýzu koncentrace metabolitů v dané oblasti zájmu. V tomto případě přední raménko capsula interna. (NAA – N-acetylaspartát, Cho – cholin, Cr – kreatinin).

Tab. 1. Srovnání výsledků prací zabývajících se využitím DTI v diagnostice NPH.

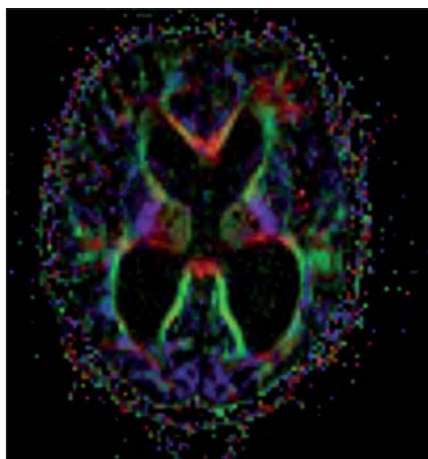
Autor	Zkoumaná oblast	Srovnávací skupina	Výsledky
Osuka et al	nucleus caudatus	zdraví	↑ FA
Kim et al	zadní raménko IC	AD, BD, zdraví	↑ FA, MD v normě
Hattori et al	CST	AD, PD, zdraví	↑ FA
Hattingen et al	CST	zdraví	↑ FA, ↑ MD
	CC	zdraví	↓ FA, ↑ MD
Hong et al	hippocampus	AD	↑ FA, ↓ MD

CI – capsula interna, CST – tractus corticospinalis, CC – corpus callosum, AD – Alzheimerova choroba, PD – Parkinsonova choroba, BD – Binswangerova choroba, FA – frakční anizotropie, MD – průměrná difuzivita.

MR spektroskopie

Tato modalita vyšetření MR umožňuje sledovat koncentraci určitých metabolitů v mozkové tkáni či intraventrikulárně (obr. 3). Jelikož lze předpokládat, že metabolismus mozkové tkáně je NPH ovlivněn, je tato metoda potenciálně perspektivní. Předmětem současného výzkumu je, jaké metabolity vykazují specifické změny a ve kterých oblastech mozkové tkáně se tak děje. Jednotlivé studie přitom vykazují velmi rozdílné výsledky. Lundin et al vyšetřovali pomocí absolutní kvantifikace koncentraci metabolitů v thalamu a ve frontální hluboké bílé hmotě. Zjistili, že koncentrace N-acetylaspartátu (NAA)

byla v thalamu pacientů s NPH o 11 % nižší než u zdravých dobrovolníků. Koncentrace celkového N-acetylaspartátu (tNA) byla v téže oblasti o 6 % nižší. Výsledky této studie tedy ukazují na přítomnost neuronální dysfunkce v thalamu nemocných. V hluboké frontální bílé hmotě rozdíly v koncentraci NAA ani tNA oproti zdravým dobrovolníkům nezjistili [22]. Lenfeldt et al popisují snížení poměru NAA/Cr (kreatinin) v hluboké frontální bílé hmotě NPH pacientů v porovnání s kontrolní skupinou. Dále zjistili, že u pacientů, kteří nereagují zlepšením neurologického stavu po implantaci zevní lumbální drenáže, je poměr NAA/Cr signi-

Obr. 4. MR DTI. Mapa frakční anizotropie u pacienta s NPH.

fikantně nižší než u pacientů, kteří zlepšení neurologického stavu vykazují. To znamená, že u těchto jedinců nedosáhl stupeň neuronálního poškození ireverzibility a implantace zkratu má ještě klinický význam [23]. del Mar Matarin et al ve svém měření poměru metabolitů v mediální části frontálních laloků zjistili, že u pacientů s NPH po zkratovém výkonu poměr NAA/Cr v této oblasti stoupá. Pooperační hodnota poměru těchto metabolitů pak korelovala se stavem kognitivních funkcí pacientů (měřeno pomocí Mini Mental State Exam) [24]. Shiino et al se zaměřili na poměr NAA/Cr a NAA/Cho (cholin) v periventrikulárním mozgovém parenchymu pacientů se sekundárním NPH a srovnali výsledky s klinickým vývojem. Zjistili, že zvýšený poměr NAA/Cho má 89,5% prediktivní hodnotu na zlepšení klinického stavu pacienta po zkratovém výkonu [25]. Algin et al měřili poměry koncentrací metabolitů v blízkosti frontálních rohů postranních komor u pacientů s NPH, s jiným typem demence a u kontrolní skupiny. Dle jejich měření byl poměr NAA/Cr a NAA/Cho u NPH pacientů nižší než u zdravých jedinců. Stejně tak snížen byl však i u pacientů s jinou etiologií demence. V koncentracích látek mezi shunt respondéry a non-respondéry taktéž nebyl nalezen signifikantní rozdíl. Ke stejnému závěru došli při zkoumání poměru Cho/Cr, který je vyšší u pacientů s NPH nebo jinou demencí oproti zdravým jedincům. Korelace mezi klinickou reakcí NPH pacienta na shunt a poměrem Cho/Cr taktéž nebyla zjištěna [16]. MR spektroskopie by tedy podle Algina et al neměla být vy-

užívána jako hlavní diagnostická metoda, ale jen jako doplňková. Braun et al udávají, že MR spektroskopie nedokázala určit specifické změny metabolitů u pacientů s hydrocefalem, a nelze ji tedy použít v jeho diagnostice [26]. Zjistili tak na velmi heterogenním souboru 24 pacientů ve věkovém rozmezí 1 den–83 let. Příčina hydrocefalu byla taktéž rozdílná (hydrocefalus nezralých novorozenců i NPH). Závěry studie tedy nelze brát jako validní.

Ačkoliv prozatímni výsledky jsou slibné, myšlenka využití MR spektroskopie je relativně nová a další výzkum na dostatečně početných souborech pacientů je nutný. Potenciál spektroskopie je však vysoký a ze své podstaty je perspektivní i pro dekreci shunt respondérů (tab. 1).

Perfuzně vážená magnetická rezonance

MR PWI (perfuzně vážený obraz) je metoda umožňující kvantifikaci perfuzních parametrů mozkové tkáně. Výzkum v této oblasti byl prováděn již díky perfuznímu CT. MR oproti CT nové zásadní poznatky nepřinesla a publikovaných prací je poskrovnu. Signifikantní výsledky přinesla práce Corkilla et al, kteří měřili relativní objem krve (rCBV) v periventrikulární mozkové tkáni u NPH shunt respondérů, non-respondérů a u zdravých dobrovolníků. Zjistili, že u NPH skupiny byl rCBV významně redukován oproti dobrovolníkům. Nebyl však rozdíl mezi respondéry a non-respondéry. Nezaznamenali ani změny po implantaci shuntu. Stejný závěr byl i při měření rCBV v periventrikulárních hyperintenzitách na T2 váženém obraze. Pokud však do své analýzy zahrnuli ADC, pak dokázali spolehlivě predikovat klinickou odpověď pacienta na implantaci shuntu. Shunt respondéři měli v této oblasti totiž redukován rCBV, ale nevýrazně zvýšený ADC. Non-respondéři měli redukován rCBV a zvýšený ADC, což tedy pravděpodobně ukazuje na závažnější a ireverzibilní destrukci mozkové tkáně [27]. Z uvedeného vyplývá, že měření perfuzních parametrů samo o sobě nemá dostatečnou prediktivní hodnotu. V kombinaci s jinými modalitami však prediktivní hodnota stoupá.

Zobrazení difuzních tenzorů

Standardní MR zobrazí dilataci komorového systému, poukáže na potenciálně komprimované oblasti mozkové tkáně,

ale nedokáže určit závažnost tlakového či napětového poškození nervových vláken v dané oblasti mozku. Tyto informace lze získat díky zobrazení difuzních tenzorů (DTI). Tato relativně nová MR metoda používá difuzní gradienty k určení difuzního tenzoru a získání hodnot průměrné difuzivity (MD) a frakční anizotropie (FA) (obr. 4). Tyto hodnoty poskytují mikrostrukturální informace o bílé hmotě. Zvýšený tlak likvoru při hydrocefalu, NPH při B-vlnách nevyjímaje, způsobuje kompresi bílé hmoty mozkové, zejména periventrikulárně. Tento tlak mění její vlastnosti. Jedná se zejména o změnu FA, jež vyjadřuje směrovou závislost procesu difuze [28,29]. FA je vypočtena jako část difuzního tenzoru odpovídajícího anizotropii. Hodnota FA = 0 odpovídá izotropnímu médiu (v mozku je tímto médiem mozkomíšni mok). Symetrická anizotropie, kdy probíhá difuze jen jediným směrem, je vyjádřena hodnotou FA = 1. Tedy čím je hodnota FA vyšší, tím vyšší je anizotropie a směrové uspořádání zobrazované tkáně. Komprimovaný nervový svazek vykazuje v rovině paralelní k průběhu vláken zvýšenou difuzivitu, v rovině kolmé sníženou. To vede celkově ke zvýšení frakční anizotropie v komprimovaném svazku [30,31]. Tyto změny FA mohou být sledovány například i v bílé hmotě komprimované tumorem [32]. Dle předpokladu v komprimované bílé hmotě mozkové díky dilatovaným komorám u pacientů s hydrocefalem hodnota FA stoupá a po dekompresi, tedy po derivaci mozkomíšního moku, opět klesá. Konkrétně které oblasti mozku změny FA spolehlivě při onemocnění NPH vykazují, není ještě zcela objasněno a dostupné práce často vykazují zcela rozdílné výsledky.

Dle Osuky et al, kteří porovnali změny FA u zdravých jedinců a u pacientů s NPH před zkratovým výkonem a po něm, je signifikantní zvýšení FA v nucleus caudatus. Po zkratovém výkonu FA v této oblasti rychle klesá, což koreluje i s klinickým zlepšením pacientů. Prozatím nebyl nalezen korelát mezi stupněm zvýšení hodnoty FA a tíží klinických příznaků. Prediktivní hodnota zvýšené FA na klinické zlepšení pacienta je tedy nejasná [33].

V jiné práci Kim et al tvrdí, že v jejich studii ve všech měřených oblastech (přední a zadní raménko capsula interna, genu a splenium corporis callosi, fasciculus longitudinalis superior et inferior) na-

měřili u NPH pacientů změny jak ve FA, tak i v MD. Signifikantní byla však změna jen v oblasti zadního raménka capsula interna. Zde byla FA u pacientů s NPH oproti pacientům s Alzheimerovou demencí, subkortikální vaskulární demencí a zdravých dobrovolníků signifikantně vyšší. MD žádné významné změny nevykazovala. Určili, že tyto změny mají 87,5% senzitivitu a 95% specifitu pro diagnózu NPH. Domnívají se, že hodnota FA nejprve díky kompresi vláken stoupá, ty ale postupně při přetrvávajícím tlaku podléhají degeneraci, čímž se FA opět snižuje, ale MD se naopak zvyšuje. Jelikož je zadní raménko capsula interna od frontálních rohů postranních komor, při kterých se předpokládají nejvýraznější kompresivní změny, relativně vzdálené, je hodnota FA zvýšená s nezměněnou MD i u pokročilejších stadií nemoci. Kim et al také prokázali, že u shunt respondérů hodnota FA v zadním raménku capsula interna klesá, hodnota MD se nemění. Udávají, že tato metoda dokáže spolehlivě identifikovat shunt respondéry. DTI parametry u shunt non-respondérů se však nezabývají [34].

Hattori et al porovnávali FA kortikospinálního traktu u pacientů s NPH, Alzheimerovou chorobou, Parkinsonovou chorobou s demencí a u zdravých dobrovolníků. Zjistili, že hodnoty FA v kortikospinálním traktu jsou ve srovnání s ostatními skupinami signifikantně vyšší. Udávají, že tyto hodnoty mají senzitivitu, resp. specifitu 94 % a 80 %. Snímky traktografie kortikospinální dráhy byly podrobeny také vizuální analýze. Vzhled této dráhy rozdělili do dvou skupin. Typ A představuje dráha s nízkou anizotropií a s hrubým průběhem vláken, typ B je pak dráha s vysokou anizotropií a přímým („hladkým“) uspořádáním vytrasovaných vláken. Typ B je tedy obrazem komprimovaného svazku. Vzhled dráhy byl hodnocen slepě a nezávisle na sobě neurologem a neuroradiologem. Shoda mezi nimi byla v 88,1 %. Typ B byl přítomen u NPH pacientů v 94,4 %, u pacientů s Alzheimerovou nemocí v 27,2 %, u pacientů s Parkinsonovou nemocí v 9,1 % a u zdravých dobrovolníků v 5,3 %. Zastoupení vláken typu B je tedy u NPH pacientů signifikantně vyšší než u ostatních skupin. Změnami po zavedení shuntu se Hattori et al nezabývali [5].

Hattingen et al měřili FA a MD v kortikospinální dráze a v corpus callosum pa-

Tab. 2. Srovnání výsledků prací zabývajících se využitím MRS v diagnostice NPH.

Autor	Zkoumaná oblast	Srovnávací skupina	Výsledky
Lundin et al	thalamus	zdraví	↓ NAA ↓ tNA
Lenfeldt et al	frontální bílá hmota	zdraví	↓ NAA/Cr
Shiino et al	periventrikulárně	(non)respondeři	↑ NAA/Cr, NAA/Cho u responderů
Algin et al	periventrikulárně	zdraví	↓ NAA/Cr, ↓ NAA/Cho
		pacienti s demencí	NAA/Cr i NAA/Cho beze změny

NAA – N-acetyl aspartát, tNA – celkový N-acetyl aspartát, Cr – kreatin, Cho – cholin.

cientů s NPH a u zdravých dobrovolníků. Zjistili, že hodnota MD byla vyšší jak v kortikospinální dráze, tak i v corpus callosum. Hodnota FA byla vyšší v kortikospinální dráze, ale v corpus callosum byla nižší. Vysvětlují to odlišnými prostorovými vztahy vláken těchto periventrikulárních drah ke komorovému systému. Kortikospinální dráha probíhá laterálně od komorového systému. To znamená, že jeho dilatace způsobí její kompresi a jakousi konsolidaci vláken v jednom směru, což hodnotu FA zvyšuje. Oproti tomu corpus callosum leží nad komorovým systémem, proto tlak, který je na něj vyvíjen, způsobuje spíše rozestup vláken, jejich natahování a axonální degeneraci. Z toho důvodu zde dochází ke snižování hodnoty FA [35].

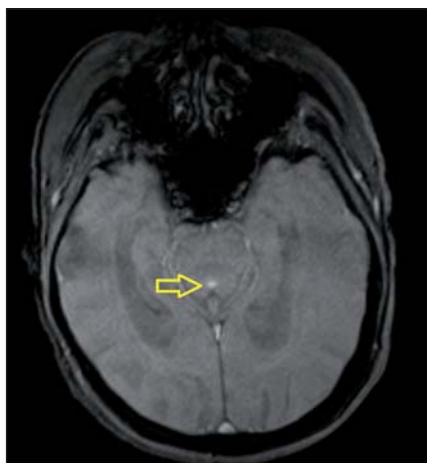
Hong et al vycházeli z poznatků, že hippocampus pacientů s Alzheimerovou chorobou vykazuje vyšší hodnoty FA a nižší hodnoty MD než hippocampus zdravých osob. Tyto změny jsou tedy odrazem axonální desintegrace bílé hmoty nemocných [36]. Obě skupiny proto porovnali s parametry naměřenými v hippocampu pacientů s NPH. Zjistili, že u pacientů s Alzheimerovou nemocí je FA signifikantně nižší a MD vyšší než u pacientů s NPH. Stejný rozdíl byl mezi pacienty s NPH a zdravými dobrovolníky. Změny v hippocampu nemocných s NPH pak vysvětlují tlakovým působením dilatovaných temporálních rohů postranních komor. Objem hippocampu se přitom, dle volumetrických studií, mezi těmito skupinami neliší. Dle této studie je tedy DTI slibný nástroj k diferenciální diagnostice NPH a Alzheimerovy nemoci a je spolehlivější než volumetrická analýza [37].

Na základě výsledků uvedených prací se u pacientů s NPH dají identifikovat změny difuzních parametrů v určitých oblastech měření. Autoři se však rozcházejí v lokalizaci významných odchylek od zdravých jedinců, či pacientů s jiným typem onemocnění (shrnuté v tab. 2). MR DTI metoda se podle některých autorů jeví jako perspektivní v odlišení respondérů a non-respondérů zejména ve srovnání FA a MD, což je ve vyšetřování pacientů s NPH klíčové.

MR volumetrie

MR volumetrie umožňuje měření objemu zkoumaných struktur. Zajišťuje přesnější měření objemu komor a poskytuje validnější informace nežli Evansův index, jehož hodnota se značně liší v závislosti na výšce měření, sklonu apod [7]. S rozvojem této metody tedy pomalu ustupuje do pozadí tradiční využití Evansova indexu (viz také kapitola Standardní MR), ale pro časovou náročnost vyhodnocování volumetrie je však tato metoda pro rutinní měření objemu komorového systému nevhodná a Evansův index tak stále nebyl nahrazen. Ambarki et al považují za normu pro objem komorového systému 77 ml. Vyšší hodnoty jsou dle tohoto týmu citlivý ukazatel hydrocefalu. Senzitivita pro určení hydrocefalu je sice vysoká, nicméně specifita pro diagnózu NPH je velmi nízká a jako taková je pro diagnostiku NPH nedostačující [8].

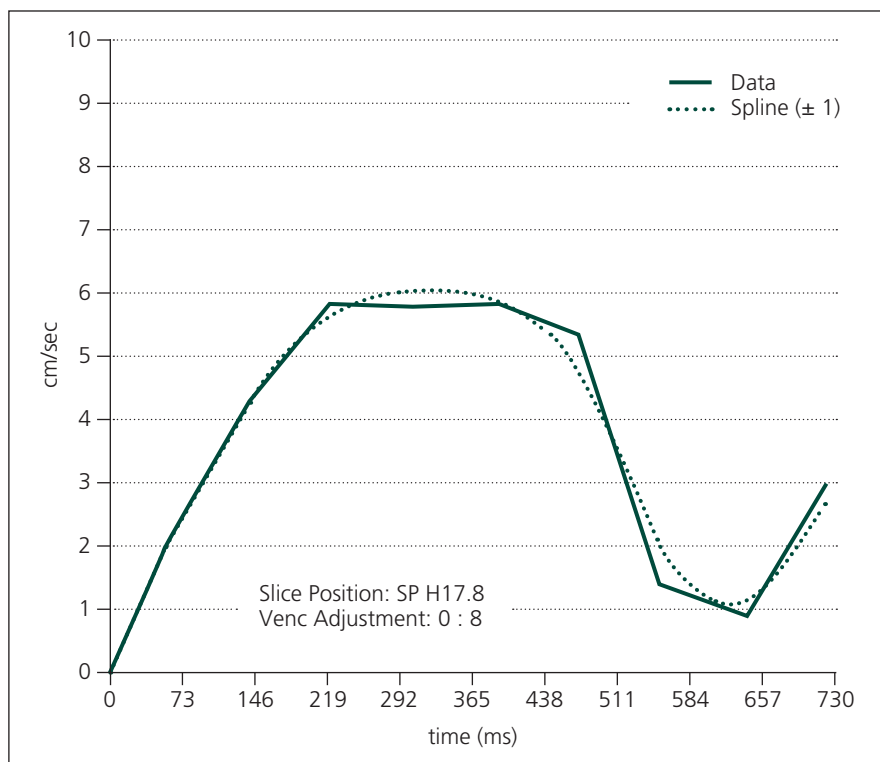
Moore et al srovnali hodnotu Evansova indexu, šířku mozkového kortexu (měřeno od piální hranice k junkci šedé a bílé hmoty), objemu komorového systému a celkového intrakraniálního objemu u pacientů s NPH, Alzheimerovou a Parkinsonovou chorobou a u zdra-

Obr. 5. PC-MR u pacienta s NPH. Žlutá šipka ukazuje na signál toku likvoru v aqueductus mesencephali.

vých dobrovolníků. Zjistili, že poměr objemu komorového systému k šířce kortexu byl u NPH pacientů významně vyšší než u ostatních skupin. Jiné poměry či hodnoty samotné dostatečnou senzitivitu a specifitu neměly. Evansův index a objem komorového systému byl sice vyšší u všech pacientů s NPH, ale stejně tak byly tyto hodnoty zvýšeny nad normu u 50 % pacientů s Alzheimerovou chorobou. Samotná šířka kortexu byla sice u NPH pacientů menší než u pacientů s Parkinsonovou chorobou, ale od ostatních skupin tyto pacienty neodlišuje. Proto tyto parametry v diferenciální diagnostice selhávají [38].

Kitagaki et al ve své práci porovnali objem komorového systému, bazálních cisteren, prostoru v Sylviově rýze a objem subarachnoideálních prostor nad úrovní Sylviovy rýhy. Zaměřili se na pacienty s NPH, Alzheimerovou nemocí a vaskulární demencí. Charakteristickým znakem u NPH pacientů byl větší objem komorového systému a menší objem suprasylvijského subarachnoideálního prostoru. Hodnocení prováděli jak vizuálně, tak i volumetricky. Obě metody vykázaly překvapivou shodu. Objem prostoru v Sylviově rýze byl u NPH pacientů větší než u pacientů s Alzheimerovou nemocí. Objem bazálních cisteren byl u všech tří skupin pacientů srovnatelný. U několika pacientů s NPH si také všimli izolovaně dilatovaného sulku na konvexitě nebo na mediálním povrchu hemisféry. Tento nálezný nebyl u pacientů z jiných skupin přítomen [39]. Savolainen et al se zaměřili na volumetrickou analýzu hippocampu nemocných s NPH,

Obr. 6. PC-MR. Křivka rychlosti toku likvoru v aqueductus mesencephali.

Alzheimerovou nemocí a zdravými dobrovolníky. Zjistili, že NPH skupina měla menší objem hippocampu vlevo než skupina zdravých dobrovolníků. Ve srovnání se skupinou s Alzheimerovou nemocí měli ale objem hippocampu bilaterálně větší. Soudí dokonce, že respondéři měli větší objem hippocampu oproti non-respondérům. Výsledky ale nebyly statisticky významné [40].

Ač výše uvedené práce poukazují na některé změny v objemu měřených struktur u pacientů s NPH, širšímu využití metody brání nízká specifita a senzitivita vyšetření. Výsledky v identifikaci respondérů a non-respondérů nejsou dle dostupných prací statisticky významné. Proto se MR volumetrie zatím jako perspektivní metoda nejeví.

Metoda fázového kontrastu MR

Využití této metody vyšetření MR bylo publikováno poprvé v roce 1991 Bradleyem, který poukázal na korelaci mezi CSF flowvoid fenoménem (hypointenzní artefakt v T2 vážených snímcích způsobený pohybem mozkomíšního moku) v aqueductus mesencephali a odpovědí pacientů na zkratový výkon [41]. Dle Monroovy-Kellyho doktríny je intrakraniální kompartment neexpandibilní. Tento

kompartiment se skládá z mozkového parenchymu, mozkomíšního moku a krve obsažené v intrakraniálních cévách. Rozdíl v poměru objemu arteriální a venózní krve během systoly a diastoly vede k pulzatilním, drobným změnám objemu kompartmentu. Tyto změny objemu působí na mozkomíšní mok a zapříčiňují jeho kompenzační pohyb (v systole směrem z mozkových komor do konvexitárního subarachnoideálního prostoru a do páteřního kanálu, v diastole naopak). V intrakraniálním prostoru zdravých jedinců dochází k expanzi mozkové tkáně jak směrem „dovnitř“, tedy komprimuje do mozkových komor, tak i „ven“, směrem do subarachnoideálních prostorů. U pacientů s NPH je mozkový parenchym již komprimován „směrem ven“, proto expandující pohyb mozkové tkáně během systoly je možný pouze „směrem dovnitř“ do intraventrikulárních prostor. Pohyb likvoru je následkem toho výraznější. Nejvíce jsou patrné změny v aqueductus mesencephali, kde je tok ve srovnání se zdravými jedinci hyperdynamický jak v systole, tak i diastole [42–44]. Na základě této teorie byla vyvinuta modalita vyšetření MR mozku, která tok likvoru v aqueductus mesencephali detekuje a umož-

ňuje jej kvantitativně hodnotit. Jedná se o PC-MR (metoda fázového kontrastu) (obr. 5, 6). Nejčastěji sledované parametry jsou rychlost toku likvoru (cm/s), průtok likvoru (ml/min) a měření tepového objemu mozkomíšního moku (μ l), přičemž nejvyšší signifikance byla zjištěna u měření průtoku. Za normu průtoku likvoru v systole je dle Ngua et al považována hodnota 13,3 ml/min, v diastole pak 10,6 ml/min [17]. Vyšší rozdíly toku v systole a diastole znamenají hyperdynamický tok likvoru v aquaeductus mesencephali, což může být využito v diagnostice NPH. Za normu tepového objemu likvoru je považováno 42 μ l. Pacienti s vyšším tepovým objemem podle Parrkoly ze zkratového výkonu profitovali [45]. Pozornost byla věnována umístění ROI, ale rozdílnost sledovaných parametrů v jednotlivých etážích aquaeductus mesencephali u téhož jedince prokázána nebyla. V dosavadních studiích byl ROI nejčastěji umístován do aquaeductus mesencephali v úrovni colliculus inferior v rovině kolmé na průběh Sylviova mokovodu. Ng et al prokázali, že původně hyperdynamický tok se u respondérů na zkratový výkon normalizoval, u non-respondérů nikoliv. Zároveň však poukazuje na to, že prediktivní hodnota metody na klinické zlepšení pacienta po zkratovém výkonu je stále nízká [17]. Toto vyšetření taktéž spolehlivě odhalí eventuální stenózu aquae ductus Sylvii, která může mít podobné příznaky jako NPH, ale léčba se liší [46].

Ačkoliv publikované výsledky jsou slibné, tato metoda stále naráží na její nízkou prediktivní hodnotu. Dalším problémem je relativně náročná metodika vyšetření.

MR cisternografie

Tato relativně nová metoda je založena na detekci kontrastní látky intrakraniálně po jejím intratékálním podání. V minulosti byly v diagnostice NPH používány i izotopová cisternografie či CT cisternografie. Větší oblibu však nezískaly pro svoji invazivitu, radiační zátěž vyšetřovaných, nízkou rozlišovací schopnost a malou přesnost v predikci klinické odpovědi pacienta po implantaci shuntu [47]. Algin et al publikovali zatím ojedinělou práci zabývající se využitím MR cisternografie v diagnostice NPH. U pacientů s NPH a u zdravých dobrovolníků po intratékální aplikaci 1 ml gadolinia-DTPA (diethyl enetriaminepent

acetate) sledovali pomocí MR mozku přítomnost kontrastní látky v postranních komorách s odstupem 12, 24 a 48 hod. Jako pozitivní výsledek byla brána perzistence kontrastní látky po dobu 24 hod. Při svých měřeních zjistili, že všichni pacienti s NPH měli kontrastní látku v postranních komorách přítomnou po 12 a 24 hod. U 78 % pacientů byla látka prokazatelná i po 48 hod. V postranních komorách zdravých dobrovolníků byla kontrastní látka po 24 hod přítomna jen ve 20 % případů a po 48 hod u žádného z nich již detekovatelná nebyla [48]. Ačkoliv autoři práce prezentují spolehlivé odlišení NPH pacientů a zdravých jedinců, odlišením respondérů a non-respondérů se nezbývají. Zásadní nevýhodou metody je její invazivita. Proto lze předpokládat, že k jejímu širšímu využití nedojde.

Závěr

Magnetická rezonance je progresivní metoda vyšetřování pacientů s NPH. Její hlavní výhodou je neinvazivní a radiačně nezářivá povaha vyšetření, což minimalizuje riziko periprocedurálních komplikací. MR mozku lze navíc provádět ambulantně. Konkrétně jaká modalita MR je pro diagnostiku NPH nevhodnější, to zůstává dosud nezodpovězeno. I když MR dovoluje lépe pochopit patofyziologické mechanismy u NPH, naším cílem by neměla být pouze identifikace specifických změn na MR mozku u pacientů s NPH, ale především neinvazivní odlišení respondérů a non-respondérů, jakož i diferenciální diagnostika ostatních chorob s podobnou symptomatologií. V tomto ohledu se jeví jako nadějně zejména MR DTI, MR DWI a spektroskopie. Všechny doposud publikované studie mají ale jednu společnou limitaci – malý soubor vyšetřených pacientů a často rozdílná diagnostická kritéria pro NPH. Multicentrická studie v této oblasti bohužel zatím chybí. MR mozku je v diagnostice NPH bezesporu perspektivní metoda a zaslouží si jistě další soustředěný výzkum, avšak v současné době není schopna v selekci pacientů s NPH ke zkratové operaci likvordynamické testy nahradit.

Literatura

1. Adams RD, Fisher CM, Hakim S, Ojemann RG, Sweet WH. Symptomatic Occult Hydrocephalus with „Normal“ Cerebrospinal-Fluid Pressure. A Treatable Syndrome. *N Engl J Med* 1965; 273: 117–126.
2. Katzen H, Ravdin LD, Assuras S, Heros R, Kaplitt M, Schwartz TH et al. Postshunt cognitive and function

3. Eide PK, Sorteberg W. Diagnostic intracranial pressure monitoring and surgical management in idiopathic normal pressure hydrocephalus: a 6-year review of 214 patients. *Neurosurgery* 2010; 66(1): 80–91.
4. Evans WA. An encephalographic ratio for estimating ventricular enlargement and cerebral atrophy. *Arch Neurol Psychiatry* 1942; 47(6): 931–937.
5. Hattori T, Yuasa T, Aoki S, Sato R, Sawaura H, Mori T et al. Altered microstructure in corticospinal tract in idiopathic normal pressure hydrocephalus: comparison with Alzheimer disease and Parkinson disease with dementia. *AJNR Am J Neuroradiol* 2011; 32(9): 1681–1687.
6. Meier U, Mutze S. Does the ventricle size change after shunt operation of normal-pressure hydrocephalus? *Acta Neurochir Suppl* 2005; 95: 257–259.
7. Toma AK, Holl E, Kitchen ND, Watkins LD. Evans' index revisited: the need for an alternative in normal pressure hydrocephalus. *Neurosurgery* 2011; 68(4): 939–944.
8. Ambarki K, Israelsson H, Wahlin A, Birgander R, Eklund A, Malm J. Brain ventricular size in healthy elderly: comparison between Evans index and volume measurement. *Neurosurgery* 2010; 67(1): 94–99.
9. Ishii K, Kanda T, Harada A, Miyamoto N, Kawaguchi T, Shimada K et al. Clinical impact of the callosal angle in the diagnosis of idiopathic normal pressure hydrocephalus. *Eur Radiol* 2008; 18(11): 2678–2683.
10. James AE jr, Flor WJ, Novak GR, Ribas JL, Parker JL, Sickel WL. The ultrastructural basis of periventricular edema: preliminary studies. *Radiology* 1980; 135(3): 747–750.
11. Borgesen SE, Gjerris F. The predictive value of conductance to outflow of CSF in normal pressure hydrocephalus. *Brain* 1982; 105(Pt 1): 65–86.
12. Poca MA, Sahuquillo J, Busto M, Rovira A, Capellades J, Mataró M et al. Agreement between CSF flow dynamics in MRI and ICP monitoring in the diagnosis of normal pressure hydrocephalus. Sensitivity and specificity of CSF dynamics to predict outcome. *Acta Neurochir Suppl* 2002; 81: 7–10.
13. Thomsen AM, Borgesen SE, Bruhn P, Gjerris F. Prognosis of dementia in normal-pressure hydrocephalus after a shunt operation. *Ann Neurol* 1986; 20(3): 304–310.
14. Bradley WG jr. Diagnostic tools in hydrocephalus. *Neurosurg Clin N Am* 2001; 12(4): 661–684.
15. Benzell EC, Pelletier AL, Levy PG. Communicating hydrocephalus in adults: prediction of outcome after ventricular shunting procedures. *Neurosurgery* 1990; 26(4): 655–660.
16. Algin O, Hakyemez B, Parlak M. Proton MR spectroscopy and white matter hyperintensities in idiopathic normal pressure hydrocephalus and other dementias. *Br J Radiol* 2010; 83(993): 747–752.
17. Ng SE, Low AM, Tang KK, Chan YH, Kwok RK. Value of quantitative MRI biomarkers (Evans' index, aqueductal flow rate, and apparent diffusion coefficient) in idiopathic normal pressure hydrocephalus. *J Magn Reson Imaging* 2009; 30(4): 708–715.
18. Chun T, Filippi CG, Zimmerman RD, Ulug AM. Diffusion changes in the aging human brain. *AJNR Am J Neuroradiol* 2000; 21(6): 1078–1083.
19. Schwarcz A, Ursprung Z, Berente Z, Bogner P, Kotek G, Meric P et al. In vivo brain edema classification: New insight offered by large b-value diffusion-weighted MRI imaging. *J Magn Reson Imaging* 2007; 25(1): 26–31.
20. Krauss JK, Droste DW, Vach W, Regel JP, Orszagh M, Borremans JJ et al. Cerebrospinal fluid shunting in idiopathic normal-pressure hydrocephalus of the el-

derly: effect of periventricular and deep white matter lesions. *Neurosurgery* 1996; 39(2): 292–299.

21. Tullberg M, Ziegelitz D, Ribbelin S, Ekholm S. White matter diffusion is higher in Binswanger disease than in idiopathic normal pressure hydrocephalus. *Acta Neurol Scand* 2009; 120(4): 226–234.

22. Lundin F, Tisell A, Dahlqvist Leinhard O, Tullberg M, Wikkelso C, Lundberg P et al. Reduced thalamic N-acetylaspartate in idiopathic normal pressure hydrocephalus: a controlled 1H-magnetic resonance spectroscopy study of frontal deep white matter and the thalamus using absolute quantification. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2011; 82(7): 772–778.

23. Lenfeldt N, Hauksson J, Birgander R, Eklund A, Malm J. Improvement after cerebrospinal fluid drainage is related to levels of N-acetyl-aspartate in idiopathic normal pressure hydrocephalus. *Neurosurgery* 2008; 62(1): 135–141.

24. del Mar Matarín M, Pueyo R, Poca MA, Falcón C, Mataró M, Bargalló N et al. Post-surgical changes in brain metabolism detected by magnetic resonance spectroscopy in normal pressure hydrocephalus: results of a pilot study. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2007; 78(7): 760–763.

25. Shiino A, Nishida Y, Yasuda H, Suzuki M, Matsuda M, Inubushi T. Magnetic resonance spectroscopic determination of a neuronal and axonal marker in white matter predicts reversibility of deficits in secondary normal pressure hydrocephalus. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2004; 75(8): 1141–1148.

26. Braun KP, Gooskens RH, Vandertop WP, Tulleken CA, van der Grond J. 1H magnetic resonance spectroscopy in human hydrocephalus. *J Magn Reson Imaging* 2003; 17(3): 291–299.

27. Corkill RG, Garnett MR, Blamire AM, Rajagopalan B, Cadoux-Hudson TA, Styles P. Multi-modal MRI in normal pressure hydrocephalus identifies pre-operative haemodynamic and diffusion coefficient changes in normal appearing white matter correlating with surgical outcome. *Clin Neurol Neurosurg* 2003; 105(3): 193–202.

28. Keřkovský M, Šprláková-Puková A, Kašpárek T, Fadrus P, Mechl M, Válek V. Diffusion tensor imaging – současné možnosti MR zobrazení bílé

hmoty mozku. *Cesk Slov Neurol N* 2010; 73/106(2): 136–142.

29. Yang E, Nucifora PG, Melhem ER. Diffusion MR imaging: basic principles. *Neuroimaging Clin N Am* 2011; 21(1): 1–25.

30. Schonberg T, Pianka P, Hendler T, Pasternak O, Assaf Y. Characterization of displaced white matter by brain tumors using combined DTI and fMRI. *Neuroimage* 2006; 30(4): 1100–1111.

31. Assaf Y, Ben-Sira L, Constantini S, Chang LC, Beni-Adani L. Diffusion tensor imaging in hydrocephalus: initial experience. *AJNR Am J Neuroradiol* 2006; 27(8): 1717–1724.

32. Wiesmann UC, Symms MR, Parker GJ, Clark CA, Lemieux L, Barker GJ et al. Diffusion tensor imaging demonstrates deviation of fibres in normal appearing white matter adjacent to a brain tumour. *J Neurol Neurosurg Psychiatry* 2000; 68(4): 501–503.

33. Osuka S, Matsushita A, Yamamoto T, Saotome K, Isoe T, Nagatomo Y et al. Evaluation of ventriculomegaly using diffusion tensor imaging: correlations with chronic hydrocephalus and atrophy. *J Neurosurg* 2010; 112(4): 832–839.

34. Kim MJ, Seo SW, Lee KM, Kim ST, Lee JI, Nam DH et al. Differential diagnosis of idiopathic normal pressure hydrocephalus from other dementias using diffusion tensor imaging. *AJNR Am J Neuroradiol* 2011; 32(8): 1496–1503.

35. Hattingen E, Jurcoane A, Melber J, Blasel S, Zanella FE, Neumann-Haefelin T et al. Diffusion tensor imaging in patients with adult chronic idiopathic hydrocephalus. *Neurosurgery* 2010; 66(5): 917–924.

36. Mielke MM, Kozauer NA, Chan KC, George M, Toroney J, Zerrate M et al. Regionally-specific diffusion tensor imaging in mild cognitive impairment and Alzheimer's disease. *Neuroimage* 2009; 46(1): 47–55.

37. Hong YJ, Yoon B, Shim YS, Cho AH, Lim SC, Ahn KJ et al. Differences in microstructural alterations of the hippocampus in Alzheimer disease and idiopathic normal pressure hydrocephalus: a diffusion tensor imaging study. *AJNR Am J Neuroradiol* 2010; 31(10): 1867–1872.

38. Moore DW, Kovanlikaya I, Heier LA, Raj A, Huang C, Chu KW et al. A pilot study of quantitative MRI mea-

surements of ventricular volume and cortical atrophy for the differential diagnosis of normal pressure hydrocephalus. *Neurol Res Int* 2012; 2012: 718150.

39. Kitagaki H, Mori E, Ishii K, Yamaji S, Hirono N, Imamura T. CSF spaces in idiopathic normal pressure hydrocephalus: morphology and volumetry. *AJNR Am J Neuroradiol* 1998; 19(7): 1277–1284.

40. Savolainen S, Laakso MP, Paljarvi L, Alafuzoff I, Hurskainen H, Partanen K et al. MR imaging of the hippocampus in normal pressure hydrocephalus: correlations with cortical Alzheimer's disease confirmed by pathologic analysis. *AJNR Am J Neuroradiol* 2000; 21(2): 409–414.

41. Bradley WG jr, Whittemore AR, Kortman KE, Watanabe AS, Homyak M, Teresi LM et al. Marked cerebrospinal fluid void: indicator of successful shunt in patients with suspected normal-pressure hydrocephalus. *Radiology* 1991; 178(2): 459–466.

42. Mascalchi M, Ciraolo L, Bucciolini M, Inzitari D, Arnetoli G, Dal Pozzo G. Fast multiphase MR imaging of aqueductal CSF flow: 2. Study in patients with hydrocephalus. *AJNR Am J Neuroradiol* 1990; 11(3): 597–603.

43. Algin O, Hakyemez B, Parlak M. The efficiency of PC-MRI in diagnosis of normal pressure hydrocephalus and prediction of shunt response. *Acad Radiol* 2010; 17(2): 181–187.

44. Algin O. Role of aqueductal CSF stroke volume in idiopathic normal-pressure hydrocephalus. *AJNR Am J Neuroradiol* 2010; 31(2): E26–E27.

45. Parkkola RK, Komu ME, Kotilainen EM, Valtonen SO, Thomsen C, Gideon P. Cerebrospinal fluid flow in patients with dilated ventricles studied with MR imaging. *Eur Radiol* 2000; 10(9): 1442–1446.

46. Tisell M, Tullberg M, Hellstrom P, Blomsterwall E, Wikkelso C. Neurological symptoms and signs in adult aqueductal stenosis. *Acta Neurol Scand* 2003; 107(5): 311–317.

47. Vanneste JA. Diagnosis and management of normal-pressure hydrocephalus. *J Neurol* 2000; 247(1): 5–14.

48. Algin O, Hakyemez B, Ocakoglu G, Parlak M. MR cisternography: is it useful in the diagnosis of normal-pressure hydrocephalus and the selection of "good shunt responders"? *Diagn Interv Radiol* 2011; 17(2): 105–111.

www.csnn.eu
www.czech-neuro.cz